

мы разрешения правовых конфликтов в сфере прав человека и гражданина: Дисс. ... к. ю. н.: 12.00.01 / Саратов. юрид. ин-т МВД РФ. – Саратов, 2008. – 213 с. – С. 60–67.

⁴ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

⁵ Там само.

⁶ Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

⁷ Кодекс законів про працю України : Закон від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375.

⁸ Там само.

Резюме

Аналізується категорія «правовий компроміс» через її функціональну спрямованість та інструментальне значення у подоланні суспільних та правових конфліктів. Виокремлені особливості та ознаки правового компромісу, запропоновані критерії та шляхи підвищення її значення в сучасному суспільстві.

Ключові слова: правовий компроміс, правокомпромісні засоби, види правових компромісів.

Резюме

Анализируется категория «правовой компромисс» посредством определения ее функциональной направленности, инструментального значения в процессе преодоления общественных и правовых конфликтов. Исследованы особенности и признаки правового компромисса, предложены критерии классификации этой категории, а также пути повышения ее значения в современном обществе.

Ключевые слова: правовой компромисс, правокомпромиссные средства, виды правовых компромиссов.

Summary

The category of “legal compromise” is analyzed through its functional trend and instrumental meaning in overcoming social and legal conflicts. The distinguished peculiarities and features of legal compromise, the proposed criteria of classification of this category and ways of increasing its meaning in modern society.

Key words: legal compromise, means of reaching legal compromise, kinds of legal compromise.

Отримано 13.04.2011

Л. В. ДЯЧУК

Леонтій Володимирович Дячук, кандидат історичних наук, доцент Київського університету імені Тараса Шевченка

ПОПЕРЕДНІ УМОВИ ШЛЮБУ У ВІЗАНТІЙСЬКОМУ ПРАВІ

Актуальність дослідження шлюбно-сімейного права Візантії зумовлена тим, що вперше в історії світової цивілізації шлюбно-сімейні відносини регулювались на ціннісній основі християнства, а також тим, що різноплановий досвід візантійського права відобразився на кодифікації законодавства європейських народів у кінці XVIII – початку XX ст., в умовах переходу від традиційного до сучасного (модерного) суспільства, коли відбувалось формування сучасних національних правових систем. Не випадково, саме у XIX ст. відбулось становлення такого напряму юридичної науки як історія візантійського права (К. Цехаріє фон Лінгенталь, Е. Хеймбах, Д. Азаревич, В. Васильєвський, Л. Міттайс, Й. Мортрейль). Усвідомлення необхідності дослідження різних аспектів правової візантистики було характерним також для істориків права у XX ст., але ця проблематика більшою мірою, за винятком низки праць східноєвропейських авторів (М. Бенеманський, В. Вальденберг, С. Ліпшиц, І. Медведєв, М. Сюзюмов та ін.) досліджувалась вченими з наукових центрів Західної Європи (П. Зепос, Й. Локін, Ф. Діпуї, Н. Мацес, Д. Босдас, Б. Зінговіц, А. Фрешфілд, С. Спұлбер, Н. Благоев, Л. Бургманн, Г. Бек, А. Шмінк та ін.). Лише останнім часом з'явилася низка праць у країнах, що утворились в процесі розпаду СРСР (Л. Мілов, С. Харитонов, А. Рудоквас, В. Чемеринська, Ю. Цветкова, В. Форманюк, Д. Макаров, Т. Харитонова та ін.).

Важливе значення для усвідомлення візантійського шлюбно-сімейного феномену мають спеціальні дослідження окремих інститутів сім'ї та шлюбу¹, зокрема проблеми умов та заборон при укладенні шлюбу, які є свідченням особливостей візантійської правової системи, що була одним з основних структурних елементів першої християнської цивілізації. Отже, законність шлюбу у ранній Візантії (як і в Римі) визначалася низкою передумов і традиційних форм його укладення. Тільки в такому разі спільне життя наречених мало правові наслідки, тобто передбачало появу низки прав та обов'язків суб'єктів шлюбно-сімейних відносин. Ігнорування шлюбних умов перетворювало подружній союз у фікцію, а при порушенні окремих норм

візантійського шлюбного права наступала кримінальна відповідальність (Ecloga, 17. 24 – 26, 33, 35, 37). У процесі історичного розвитку шлюбно-сімейне право у Візантійській імперії («Ромейській імперії») умови шлюбу зазнали певних корекцій та доповнень. Це був шлях від посткласичного римського права до епохи «класицизму» візантійського права, у процесі якого відбулись найважливіші зміни, що стосувалися умов законності шлюбу. Втім, упродовж усіх періодів та етапів історії права Візантії його юридично-технічною основою було римське право, християнізація та відома еволюція якого, привела до формування юридичного феномену, що пізніше отримав назву греко-римське або візантійське право.

Отже, на початку історії ранньовізантійського шлюбного права чинними були такі рівносильні за юридичним значенням передумови шлюбу²: 1) статус свободи (status libertatis); 2) connubium – юридична здатність створити законну сім'ю; 3) фізичний стан та вік; 4) відсутність другого шлюбу; 5) згода майбутнього подружжя та їх батьків чи опікунів; 6) відсутність юридичних перешкод (система перешкод³).

У процесі еволюції шлюбно-сімейного права у Візантії названі умови не лише зберегли чинність, а й були доповнені, як у якісному, так і у кількісному порядку. Оскільки в попередніх дослідженнях автора розглядалися питання 5-го та 6-го пунктів системи передумов при вступі у шлюб, то доцільно зупинитись на положеннях п.п. 1–4 та тих, які з'явилися у процесі еволюції візантійського права. Так, статус свободи залишився одним із чинних критеріїв правоздатності особи і передумови шлюбу у Візантії. Усе населення держави за статусом свободи продовжувало поділятися на вільних та рабів, які у ранній Візантії не тільки з вільними, але й між собою не могли укладати шлюб, тому що при відсутності правоздатності раб чи рабиня не могли бути суб'єктом шлюбних відносин. Тим не менше, в кінці доби принципату союз між рабами вважався римськими юристами не шлюбом, а співжиттям (contubernium) (D. 21.1.35; 23.2.14.3). Це вирізняло оцінку рабів як об'єктів права в контексті інституту шлюбу та сім'ї, коли вони неначе набирали суб'єктивних прав на визнання суспільством законності quasi – шлюбного співжиття. Не випадково ще в дохристиянську добу принципату власникам рабів при їх купівлі-продажі рекомендувалось враховувати наявність спільного життя рабів. Таке становище без принципових юридичних змін статусу рабів зберігалось також тривалий час у Візантії.

Християнізація римського права (яке, таким чином, набирало відомих візантійських рис) у ранньовізантійський період позначилась на побутових умовах і правовому становищі рабів, що свідчило, як підкреслювала Є. Ліпшиц, про відмову законодавців від проведення принципу абсолютної неправоздатності рабів⁴. Доюстиніанівське (IV–V ст.) та юстиніанівське законодавство (до 534 р.), передбачивши нові форми manumissio, принципово не змінило правовий статус рабів. Одак, дотримуючись в Дігестах, Кодексі та Інституціях в оцінці інституту рабства принципів римського класичного права Юстиніан, як основний суб'єкт законотворення, дозволив собі відійти від них в *Новелах*, що, як імператорські конституції, з початку IV ст. вважались Lex generalis. Врахувавши суспільні обставини, імператор допустив за 22-ю Новелою шлюб вільнонародженого чоловіка та рабині (Nov. 22.10) При цьому, вияв волі цілком закономірно передбачався зі сторони рабовласника та нареченого (вільнонародженого), а при підвладному статусі також його домовладки. Волевиявлення рабині юридичної сили не мало, а її інтереси представляв рабовласник. Такий *мезальянс* в часи Юстиніана уже допускався, разом із тим, шлюб раба з вільною жінкою не визнавався (Nov. 22.11).

Натомість імператор Лев III (717–741 рр.), формально пославшись на законодавство Юстиніана, не вважав себе зв'язаним принципами римського та юстиніанівського права. Керуючись нормами християнської моралі та принципами канонічного права, опираючись на ідею **гуманізму** (*любви до людини*), як підкреслювалось у вступі до Еклоги, його юристи створили християнську, за ціннісною основою, концепцію цивільного шлюбно-сімейного права⁵ і пов'язали (опосередковано) з ним нові форми manumissio. Одна з таких форм безпосередньо передбачала шлюб раба (християнина) з вільнонародженою жінкою (Ecl. 8. 2), що було свідченням повного розриву з правовою доктриною римського права. Отже, вперше у візантійському праві під впливом християнських ідей з'явився прецедент шлюбу особи, яка на момент укладення шлюбної угоди не відповідала статусу свободи. Унікальність даного випадку полягає в тому, що вперше в юридичній практиці християнської імперії відповідні шлюбно-сімейні права надавалися особі, яка вступала у шлюб не відповідаючи статусу свободи, а лише одружившись його набувала. Такі юридичні факти на початку християнізації римського права вважались явищем немислимим, а відповідні відносини рабів з вільними передбачали смертну кару⁶.

Разом із тим, у процесі соціального розвитку, як відомо, з'явилися colonus – соціальна страта населення, яку спочатку не знало класичне римське право. Пізньоримські юристи визначали колонів як «рабів землі» (Гай). Оскільки про шлюбне право колонів детально йдеться в праці А. Коптева⁷, то ми лише обмежимось заувагами, які виходять на відповідне положення про статус свободи. Після певних супротивних тенденцій в часи ранньовізантійського права щодо приватних прав колонів⁸, їм не заборонялось вступати в законний шлюб, але який обмежувався лише середовищем самих колонів. Тобто вони мали обмежений статус свободи та обмежене jus connubii. У будь-якому разі ні раби, ні колони за статусом свободи і за власним волевиявленням не могли брати шлюб з вільними, оскільки не мали традиційного для вільних громадян jus connubii.

Jus connubii – наступна умова шлюбу повноправних осіб «Ромейської» імперії – є важливою складовою ланкою (окрім права на цивільні правовчини і власність та права участі у публічній сфері) правоздатності усіх вільнонароджених осіб. Jus connubii, по суті, регулюється статусом свободи. Відсутність, обмеженість чи наявність свободи іманентно визначали можливість права на шлюб. Отже, обмежена свобода породжує обмежене jus connubii. Наприклад, вільновідпущениці не могли вийти заміж за сенаторів, а діти сенаторів

одружуватись з вільновідпущеними (D. 23.2.27). Інший приклад: дружина, після смерті чоловіка, не могла вийти заміж за його колишнього раба – вільновідпущеника, оскільки патрон останній був «неначебто батьком юридичної особистості вільновідпущеника»⁹. Однак жінкам «низького походження» такі шлюби за рішенням судді дозволялись (D. 23.2.13). Таким чином, статус свободи вільновідпущеника передбачав деякі зобов'язання та обмеження, що відображалося на його *jus connubii*, яке неначебто втрачалося при волевиявленні колишнього раба вступити у шлюб з певними категоріями осіб. Це також стосується сенаторів та їх родичів, а також, при певних обставинах, звичайних, вільнонароджених громадян¹⁰. Натомість за Еклою право на шлюб корелювалося з належністю до християнської Церкви і розгалуженою системою заборон (Ecl. II, 1–3).

Разом із тим, аналіз праць Фр. Шуліна та Ч. Санфіліппо переконує, що окрім абсолютного розуміння даного права, існує його відносне значення¹¹. Однак аналіз наукових досліджень свідчить, що при викладі умов укладення шлюбу *jus connubii* розглядається передусім як реалізація особою своєї правоздатності в сфері шлюбно-сімейних відносин. Логіка викладу відповідних досліджень очевидно така: статуси свободи та громадянства автоматично породжують *jus connubii*. Але не кожен вільнонароджений Риму та Візантійської (Ромейської імперії) мав *jus connubii*. Наприклад, такого права не мали кастрати, особи які потрапили у полон, в античному суспільстві служительки храмів, а у християнську добу ченці та черниці. По-друге, усі вільні особи, що в абсолютному значенні мають *jus connubii*, у вузькому розумінні та відносному значенні, могли його втратити. Критерієм визначення наявності абсолютного права чи відносного неправа щодо шлюбу є наявність чи відсутність різного роду чи виду юридичних заборон. Відповідність їх вимогам, як правило, розглядається як умови шлюбу рівноцінні *jus connubii*. На наш погляд, саме вони у конкретному випадку визначають відносне поняття права на шлюб. Частина таких норм-принципів передбачають наявність певних умов (позитивний аспект) при вступі у шлюб (наприклад: вік чи фізичний стан), інша – відсутність заборон (негативний аспект). Таким чином реалізація права на шлюб корелюється наявністю відповідних умов та відсутністю заборон.

Традиційною умовою законного шлюбу в римському та візантійському праві є відповідність фізичного стану або вікового критерію. Римське право поділяло вільнонароджених осіб, в контексті здатності до шлюбу, на *impuberes* та *puberes* (*статеві незрілі* та *статеві зрілі*). Таким чином основним критерієм фізичної відповідності шлюбу було досягнення статевої зрілості. У давні часи, очевидно в архаїчний та ймовірно передкласичний період, римські юристи вважали, що статеву зрілість слід засвідчувати у кожному конкретному випадку на основі того, як виглядає тіло (*habitus corporis*). Цей критерій (принцип) визначення дієздатності до шлюбу зберігся до часів принципату. Його прихильниками були відомі римські юристи, у певному сенсі традиціоналісти, – школа *сабініанців*. Їм опонували *прокуліанці*, які дотримувались загального критерію, відповідно до якого, статеву зрілість для чоловіків визначали з 14, а для жінок – з 12 років. Поширення отримала позиція прокуліанців. Після певних хитань, впродовж посткласичного або ранньовізантійського періоду і до Юстиніана, законодавство останнього зупинилось на відомих вікових підходах (C. 5.60.3; D. 23.1.9). Натомість імператори-іконоборці – Лев III та Константин V, керуючись християнськими цінностями, надавали перевагу нормам канонічного та звичаєвого права перед законодавством Юстиніана. Однак, у даному контексті, слід зазначити, що відомий дослідник візантійського права Михайло Бенеманський очевидно *дещо* змістив акценти, підкресливши, що видавці Еклоги не були у законодавчому процесі пов'язані з законодавчим авторитетом Юстиніана¹², оскільки завдання юристів Лева III полягало у доповненні Юстиніана, його адаптації до нових умов. Формально декларуючи Еклогу як витяг з законодавства Юстиніана, імператор Лев III Ісавр практично здійснив реформу окремих інститутів права, особливо тих норм, які регулювали шлюбно-сімейні відносини (Ecl. I–III). Взявши до уваги суспільні зміни (демографічно-етнічні, геополітичні, соціальні та релігійні (християнські)), Лев III запропонував низку правових новел, зафіксованих у Еклезі (*власне Еклога переважно склалась із таких новел*), одна з яких передбачала визначення шлюбного віку – для чоловіків 15, а для жінок – 13 років (Ecl. II, 1).

Натомість укладачі Прохірону (короткий збірник Македонської династії, що з'явився, як нині встановлено, за ініціативою імператора Лева VI на початку X ст.) повернулися до шлюбного віку визначеного у Кодексі та Дигестах Юстиніана: для чоловіків – 14, а для жінок 12 років. Таке визначення шлюбного віку було підтверджено у 74-й Новелі Лева VI, 24-й Новелі імператора Олексія Комніна (1084 р.) та у «Визначеннях» Константинопольських патріархів Олексія (1025–1043) та патріарха Германа II (1235 р.)¹³. На останньому етапі історії права Візантії положення про шлюбний вік Прохірона увійшли у *Синтагму Матвія Властаря (1335 р.)*¹⁴ та *Шестикнижжя Костянтина Арменопуло (1345 р.)*¹⁵. Таким чином, за винятком доби іконоборців, у Візантії зберігся шлюбний вік визначений на початку періоду принципату римськими юристами наукової «школи прокуліанців» та закріплений авторитетом Юстиніана Великого, Лева Мудрого та Християнською Церквою. У процесі рецепції візантійського права на Русь-Україну потрапили обидва визначення шлюбного віку – Еклоги (15–13 рр.) та Прохірону (14–12 рр.). Попри сакральний характер Кормчих книг, що поширювались в Україні з XI до XVIII ст., до яких увійшли перекладені тексти Еклоги і Прохірону, українські юристи в *Збірнику малоросійських (українських) прав 1807 р.* передбачили шлюбний вік 18 (чоловіки) та 15 (жінки) років.

Традиційною умовою законності шлюбу в більшості народів, які являються виразниками досвіду відповідних цивілізацій, є відсутність іншого шлюбу. Разом із тим, у багатьох з них, зокрема в римлян та у добу Юстиніана існував інститут, який можна назвати умовно «незаконним шлюбом» – *concupinatus*, що на

відміну від адюльтеру означав спільне життя різностатевих осіб, які з певних причин не могли узаконити свої постійні стосунки. Наявність *конкубіни* не заважала чоловіку вступити в законний шлюб з іншою особою. Натомість автори Еклоги не визнавали конкубінату і вважали відсутність іншого шлюбу як одну з головних умов законного шлюбу. Більше того, законодавець передбачив за порушення цієї норми кримінальну відповідальність правопорушника (Ecl. XVII, 27).

Принциповою умовою укладення шлюбу, яка в процесі еволюції візантійського права набирала якісно нового змісту, була належність до **християнської Церкви**. Спочатку, тобто після Медіоланського едикту, йшлося про заборону шлюбів з євреями та єретиками. У цей час, як відомо, імперія в особі імператорів проявляла яскраво виражену релігійну терпимість. Згодом, після того як християнство визнавалось єдиною релігією держави (381 р.), з'являються заборони на шлюб з єретиками. Такі шлюби укладались, але їх суб'єкти втрачали право спадщини. Після згаданих подій VI–VII століть склалися умови, коли поняття громадянства наповнювалось новим християнським змістом. Так автори Еклоги декларуючи зв'язок з правом доби Юстиніана, на відміну від останнього не вживають етнонім/політонім *римляни*. В Еклезі вперше з'являється для означення суспільно-державної спільноти поняття *християни* (Ecl. I, 1; II, 2). Таким чином, залишаючись принциповою умовою шлюбу воно перетворилось на підставу правосуб'єктності особи. Причиною цього, на наш погляд, стала яскраво виражена тенденція політики імператорів-іконоборців на відродження ранньохристиянських цінностей та відповідна реалізація їх на рівні законодавчої практики. Після іконоборців Церква посилює вплив на розвиток права, але само ідентифікаційне поняття *християни* стане синонімом знову актуалізованого при Македонській династії поняття *римляни* (*римський імператор, Римейська імперія*). Наприклад, *Шестикнижжя Арменопуло*, опираючись значною мірою на Прохірон, стосовно місцевого населення вживає поняття *римляни*. Але християнське православне віросповідання вважалось головною умовою укладення шлюбу на рівні статусу свободи. По суті за аналогією з римською традицією правоздатність у Візантії визначалася наступними статусами: *статус свободи, релігійний статус та сімейний статус*. Саме це визначало право на шлюб у абсолютному, широкому розумінні. Християнське віросповідання як умова законності шлюбу була рецепційована в усі християнські держави світу та в Русь-Україну. В Україні, в межах російської імперії, вона мала юридичну силу до появи Кодексу законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку УСРР 1919 р.

¹ Соколов И. И. Усыновление и его отношение к браку в Византии и на современном греческом Востоке. Историческо-правовой очерк. – СПб.: Синодальная тип., 1910. – 127 с.; Гуляев А. Предбрачный дар в римском праве и в памятниках византийского законодательства: Исследование. – Дерпт: Тип. Шнакенбурга, 1891. – 156 с.

² Шулин Ф. Учебник истории римского права / Пер. с нем. И. И. Щукина. Под. ред. В. М. Хвостова. – М.: Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1893. – С. 206–209; Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права. – М.: Издательство БЕК, 2000. – С. 133–134.

³ Дячук Л. Шлюбні «табу» у візантійській правовій культурі // Про українське право. Число III. – К., 2008. – С. 216–237.

⁴ Литвиц Е. Э. Право и суд в Византии в IV–VIII вв. – Л.: Наука, 1976. – С. 37–41.

⁵ Zachariae von Lingenthal K.E. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. – Berlin, 1892. – S. 57.

⁶ Рудоквас А. Д. О христианизации римского римского права в эпоху императора Константина Великого // Древнее право. – № 9. – М.: Спарк, 2002. – С. 161–181.

⁷ Контев А. В. Позднеантичный colonus iuris alieni и классическое право лиц. – М., 2003.

⁸ Литвиц Е. Э. Право и суд в Византии в IV–VIII вв. – С. 43–44.

⁹ Покровский И. А. История римского права. – Мн.: Харвест, 2002. – С. 270.

¹⁰ Fontes iuris romani antique edidit Carolus Georgius Bruns. – Tubingae, IN LIBERARIA LAUPPIANA, MDCCCLXXIX [1879]. – S. 105–107.

¹¹ Шулин Ф. Вказана праця. – С. 205–206; Санфилиппо Чезаре. Вказана праця. – С. 133–134.

¹² Бенеманський М. О прохейро номом імператора Василя Македонянина. Его происхождение, характеристика и значение в церковномъ праве. – Выпускъ первый. – Сергієвъ Посад, 1906. – С. 286.

¹³ Там само.

¹⁴ Матфей Властарь, иером. Алфавитная Синтагма: Собрание по алфавитному порядку всех предметов содержащихся в священных и канонах. – М., 2006. – С. 103.

¹⁵ Арменопуло К. Перевод ручной книги законов или так называого Шестикнижия. Часть II – СПб, 1831. – С. 15.

Резюме

Досліджується система умов законності шлюбу в контексті еволюції візантійського шлюбного права на основі християнських цінностей.

Ключові слова: законний шлюб, право, умови, заборони, еволюція, християнські цінності.

Резюме

Исследуется система условий законности брака в контексте эволюции византийского брачного права на основе христианских ценностей.

Ключевые слова: законный брак, право, условия, запреты, эволюция, христианские ценности.

Summary

The system of terms of legality of marriage is probed in the context of evolution of byzantine marriage right on the basis of christian values.

Key words: legal marriage, right, terms, prohibitions, evolution, Christian values.

Отримано 11.05.2011

О. П. КОДЬЄВА

*Олена Петрівна Кодьєва, доктор культурології,
професор Київського університету права НАН
України*

ЧИ МОЖЕ БУТИ ЗЛОЧИННИМ МИСТЕЦТВО?

Автору цієї статті час від часу доводиться, читаючи мистецтвознавчі дослідження, натрапляти на такі твердження, які справляють враження, ніби стиль або метод мистецтва може бути злочинним. Здебільшого йдеться про художній метод соціалістичного реалізму, пов'язаний з нашою нещодавною історією¹. Чи дійсно мистецтво здатне бути злочинним? І чи важливо з'ясувати правдивість подібних тверджень?

Річ у тому, що сьогодні у філософії, естетиці, культурології, мистецтвознавстві, в інших галузях науки, як відомо, відбувається процес переоцінювання цілої низки цінностей, що певним чином затвердилися у теорії та практиці. З позицій нових тенденцій у нинішньому пострадянському суспільстві оцінюються минулі феномени культури. Їх «кладуть на терези історії» для виявлення, так би мовити, негативного і позитивного культурного вантажу. Особливо актуальним є вироблення неупередженого погляду на події, що хоч і залишилися у минулому, але, як і раніше, гострим боєм відкликаються у серцях поколінь, котрі живуть нині. У повній мірі ця проблема стосується мистецтва, завдання якого – відображувати дійсність. Тож актуальним є перегляд наукового понятійного апарату, яким мистецтво оперує. У цьому аспекті одним з важливих і таких, що явно залишився поза пильною увагою дослідників, є чинник наукової правомірності використання термінів «злочин», «злочинність» у контексті суто мистецької сфери.

На погляд автора, будь-які думки або натяки, що безпосередньо спрягають мистецький стиль, метод чи напрям зі злочином (злочинністю), здатні викликати у реципієнта внутрішній опір щодо припустимості втілення змісту цих юридичних понять у зазначені філософсько-естетичні поняття. Адже наукову строгість має бути дотримано, і якщо метафоричний змістовний шар є сутнісно необхідним (як у філософських поняттях і категоріях), то це має бути чітко визначено. Принаймні, такою є традиційна вимога європейської науки.

Отже, як відповісти на поставлене у заголовку статті запитання? Хотілося б аби фахівці – культурологи, філософи, мистецтвознавці і, безумовно, юристи висловилися на цю тему. Питання серйозне: йдеться не лише про будь-яке одиничне художнє явище, а про значні шари мистецтва. Наукова дискусія з цього приводу могла би бути плідною.

Оскільки гострі питання виявляються великою мірою при аналізі соціалістичного реалізму, розглянемо саме його. Проте не тільки.

Період, у який виник і затвердився соціалістичний реалізм, – це період становлення тоталітаризму – страшні часи «великого терору» 1930–1950-х рр. Ці десятиріччя усі ми сприймаємо з позицій сьогодення як уособлення глобальності явища терору, уособлення, що піднялося до найвищого рівня узагальнення – символу. Це зловісний символ усього тогочасного життя в СРСР. Підкреслимо: зловісний, але не злочинний. Адже за всієї страхітливої реальності, яку віщує, тобто відбиває зміст такого символу, останній є і залишається метафорою (то ж і в лапки «великий терор» береться не випадково і, до речі, не є суворо науковим поняттям). У цій метафорі, як кажуть філософи, «знімається» конкретика причин, що безпосередньо викликають наслідок, тобто злочин. Проте в такого роду символі виявляється, концентрується і – що важливо – «ув'язнюється», а отже, духовно заперечується зло, в результаті чого складаються умови і для його реального заперечення.

Заради підтвердження зазначеного не можна не навести приклад суто зі сфери мистецтва. Приклад великої творчої удачі відомого сучасного російсько-американського скульптора Ернста Неізнестного. Разом з архітектором з Магадану Камілем Казаєвим Е. Неізнестний створив незвичний, вражаючий монумент «Маска Скорботи». У липні 1996 р. монумент було відкрито на початковій ділянці страшної Колимської траси, збудованої в'язнями. Сюди, на пагорб заввишки 200 м над рівнем моря, що у передмісті Магадану, піднімалися з бухти Нагаєва Охотського моря привезені сюди у трюмах пароплавів засуджені, серед яких – численні невинні жертви тоталітарного сталінського режиму. Звідси вони розпочинали свій скорботний шлях. 15-метровий заввишки монумент з бетону є спільним пам'ятником багатьом жертвам – стражданням невідомих людських душ. Монумент являє собою величезну Голову-маску, вкриту у верхній частині меншими масками людських облич різних розмірів; трохи нижче (у зоні вуха Голови) зроблено квадратний отвір,